

NA TEMELJIMA GEOGRAFIJE II. – ZEMLJOPISNI POLOŽAJ I PROSTORNI ODNOSI

RADOVAN PAVIĆ

PRISTUP. Položaj i međunarodni odnosi. Svaki govor o prostornom položaju zapravo je ujedno i govor o jednom vidu složenih međunarodnih odnosa, koje se nikako ne smije izjednačavati samo s međunarodnim *političkim odnosima*: oni su tek jedan (rezimirajući) vid različitih međunarodnih odnosa. I zato četveročlanu shemu međunarodnih odnosa treba razjasniti kako slijedi:

Objekt promatranja su, naravno, države, i to u okviru onih sadržaja koji pridonose snazi/moći ili nemoći neke države, i to zato jer bit međunarodnih odnosa čine odnosi snaga utemeljeni na interesima koji najčešće ne moraju izražavati one opće ljudske interese.

Da bi se približili razumijevanju čitavog problema, treba uzeti u obzir četverostrukost sadržaja i pristupa koji čine utemeljenja međunarodnih odnosa: bez tih utemeljenja tzv. međunarodni odnosi su samo puka deskripcija i zapravo prazna priča.

Ako pogledamo odnose i veze unutar navedenog četverokuta, što slijedi, onda su i politički odnosi rezultat djelovanja i gospo-

darskih, međunarodno-pravnih i geopolitičkih/geostrateških odnosa, koji imaju značaj utemeljenja.

UTEMELJENJA MEĐUNARODNIH
ODNOSA SU SLJEDEĆA:

1. *Gospodarski temelji* (kao bitni izraz snage ili nemoći), 2. *Međunarodno pravo*, koje uza sve nedostatke i zlouporabe predstavlja danas jedini uljuđeni vid rješenja mnogih problema, 3. *Geopolitički i naročito geostrateški temelji*, i najzad, 4. *Posljedični politički odnosi*, što sve uzeto zajednički kao cjelina daje međunarodne odnose.

Za različite oblike razumijevanja međunarodnih odnosa, nužno je poznavati funkcije, prednosti i nedostatke pojedinih prostora,

a one se ne temelje samo na prirodnim bogatstvima, mogućnostima proizvodnje i demografskom kompleksu, nego se sve više naglašeno izražavaju u osobinama prostornog položaja, koji može imati različite vidove, što uključuje pitanja *lokacije* (smještaj, položaj – prema lat. locus-mjesto, ovdje ukupnost smještajnih i položajnih značajki), za što je potrebno jasno i najkraće uglaviti: četiri osnovne definicije: **prvo**, pojam položajnosti koja uključuje sve sadržaje i vidove kojima se određuje snalaženje u prostoru i razumijevanje prostornih odnosa.

Drugo – to je smještaj nekog prostora, što je samo opisna kategorija, koja odgovara tek na jedno pitanje, tj.: Gdje je što?, ali čije je precizno utvrđivanje nezaobilazna i ključna pretpostavka u razumijevanju položaja, ako ta preciznost izostane, onda su raščlamba i zaključci u svezi položaja – pogrešni.

Treće – to je položaj nekog prostora koji odgovara na pitanje o funkcijama, njihovoj valorizaciji i važnosti/nevažnosti, te uključuje vidove kauzalnosti i posljedičnosti, uključuje, dakle, složenost i interakciju vrlo različitih sadržaja promjenjivih u vremenu.

I – **četvrto** – to je pitanje o „3G“ položaju nekog prostora, što podrazumijeva uključivanje triju najvažnijih vidova položaja, tj., onaj opći i najširi geografski, zatim geoprometni i konačno, geopolitički/geostrateški, koji svi uzeti zajedno najbolje sažimaju i odražavaju osnove prostornih odnosa, a u slučaju onih geoprometnih i geopolitičkih najjasniji su, najlakše su uočljivi i najdojmljiviji.

PROSTOR I POLOŽAJ SU U TEMELJIMA GEOGRAFIJE

U svakom pristupu stvarnosti koji hoće da ga se imenuje kao geografski, postoje

dva osnovna i nezaobilazna temelja, bez kojih kvalifikativ „geografski“ nije primjeren i ne može opstojati. Ta dva temelja jesu: *prostor* sa svojim sadržajima i funkcijama i *položaj*, tj. *prostorni odnosi*. Svijest o tome vrlo je stara – zato podsjećamo na ono što o tome govori Strabon (63.god.pr.Kr.-20.g.p.Kr.), geografa i povjesničara na jednom mjestu svoje „Geografije“ (u 17 knjiga): „*U studiju geografije mi ne ispitujemo samo oblik i dimenzije zemalja, nego također...i njihov položaj u odnosu jedne na drugu.*“ (ovo je inače sjajan primjer koji pokazuje kako Strabon jasno govori o položaju/prostornim odnosima, a ne o smještaju).

PRISTUPAJUĆI PROBLEMU POLOŽAJA/LOKACIJE, TREBA PRVENSTVENO UOČITI DVIJE VAŽNE ČINJENICE, T.J.

1) Izuzetno značenje i važnost položaja najbolje se i najdojmljivije vidi u slučaju vojnih baza u svijetu – po veličini teritorija one su uvijek neznatne, zapravo i nemaju nekog stanovništva, nemaju nikakvih prirodnih izvora, gospodarski su neodržive i stoje velike sume novaca, daleko su od matičnog kopna, posve su sneruke, nisu korisno tržište, dakle, sve u svemu – baze su idealna ilustracija kako mali i beznačajni prostori mogu imati globalno značenje. Ali, one imaju ono najvažnije: imaju odgovarajući geopolitički/geostrateški položaj po kojemu su neprijeporno svjetskog značenja. I zatim,

2) samo vrijednost položaja (ako je trajna) može održavati i obnavljati neko naseobena/životno središte bez obzira na sva razaranja i tumultne prilike: zbog konstantnog značenja položaja, gradovi/regije se nakon razaranja ponovno podižu i obnavljaju kao feniksi svemu uprkos, što je uvjetovano i omogućeno jedino prednostima i vrijednostima lokacije. Najbolji primjer za to je Troja: od 3200g.

pr.Kr. do XX. st. utvrđeno je 40 njezinih slojeva, što znači toliko razaranja i toliko obnova, a sve je bilo uzrokovano i omogućeno samo vrijednošću geografske lokacije, koja je ujedno bila i prokletstvo i blagodat.

Međutim, kada se ističe obnoviteljsko značenje položaja, pri čemu bi Troja morala biti izuzetan primjer, takav je primjer moguće i osporiti, jer Troje više nema! Taj je prigovor razložen, ali ipak ne stoji, i to iz razloga jer nije važna sama Troja kao određeni uski lokalitet, nego je važno da se utjecaj položajnosti nastavlja i dalje, i to putem Konstantinopolisa i Istambula. Teza je, dakle, posve jasna, pri čemu gubitak funkcija položajnosti mora imati važnih posljedica. Dobro se to vidi na primjeru važnih prometnica koje podržavaju ulogu nekadašnjih gradova, ali u času kada te prometnice nisu u funkciji, propadaju i sami gradovi – dobar je primjer za to stari Modruš, na nekada glavnoj vezi Primorske i Panonske Hrvatske. Onda kada se modruški prometni pravac (što je maksimalni izraz vrijednosti položajnosti) prekida, nestaje i sam Modruš. A onda kada se prometnice obnavljaju, lokacija samog Modruša više nema značenja, jer odgovarajuće funkcije već su preuzela druga središta i drugi prometni pravci.

Međutim, za razliku od vrijednosti položaja i njegove obnoviteljske uloge, treba spomenuti i suprotne primjere. Tako je moguće da pojedini lokaliteti imaju izuzetnu vrijednost u određenom razdoblju, i osiguravaju životnost i razvoj, a onda nestaju. Vrijedi to za rudarska središta, koja mogu biti nepovoljno locirana, ali su vrijedna dok traju zalihe rudnog blaga. Međutim, iscrpljivanjem ležišta, takva vrlo važna dinamična životna središta nestaju, a ostatci su u kategoriji tzv. ghost cities, jer nestaju u slučaju

ako nemaju osigurane i prednosti zemljopisnog položaja.

Vrste zemljopisnog položaja uključuju osnovno dvojstvo: *prvo*, opći geografski položaj (lokacija) ima sintetički značaj, koji na jednome mjestu uzima u obzir sve relevantne sadržaje i primjenjuje ih na neku regiju, i zatim – *drugo*, posebni geografski položaj ima analitički karakter, koji se odnosi samo ne neki specifični sadržaj (reljefni, prometni, geostrateški...). Obje ove vrste položaja mogu se sažeti u tzv. „3G“ položaj, ovisno o samoj važnosti pojedinih sadržaja.

Da bismo se mogli upustiti u bilo kakva razmatranja položaja, potrebne su neke temeljene definicije, tj: 1) **matematički smještaj**. To je statička i vrijednosno neutralna kategorija definirana zemaljskim koordinatama (širina, dužina, apsolutna i relativna visina i dubina). U geografiji i međunarodnom pravu ponajviše dolazi do izražaja kada je riječ o klimatskim sadržajima, ali i onda kada su u pitanju pravocrtne državne granice, bilo duž meridijana, bilo paralela, ili kada treba odrediti neke trojne granične točke u bespućima u kojima nema drugih prikladnih uporišta na terenu.

2) **Smještaj** je također statična, neutralna i deskriptivna kategorija, to je odnos nekog mjesta ili regije prema manje-više stabilnom i nepromjenljivom inventaru fizičko-geografske sredine, ali bez odgovarajućih vrijednosnih sudova i ocjene značenja, pri čemu se odgovara na pitanje: „Gdje je što?“ – i ništa više (primorski smještaj, dolinski smještaj, itd.) Smještaj je prije svega jednostavna i ograničena prostorna, ali ne i kompleksna geografska kategorija.

3) **Geografski položaj** je promjenljiva kategorija, označava položaj u prostoru u odnosu na međusobno povezane prirodoslovne i društvene sadržaje drugih pro-

stora, što automatski uključuje vrijednosne sudove (povoljnosti/nepovoljnosti), uključuje, dakle, prostorne odnose spram drugih širih i daljih prostora i njihovih geografskih sadržaja. Položaj, dakle, više nije neutralna kategorija, položaj odgovara na pitanje o funkcionalnosti nekog prostora, ima kauzalno značenje, tj. odgovara na pitanja „Zašto?“ i „Koje su posljedice?“, uključuje se, dakle, u uzročno posljedični niz, i po svemu tome shvaćanje položaja i prostornih odnosa jedna je od najvažnijih biti geografije.

Vrste položaja treba razlikovati i po teritorijalnom obuhvatu, što uključuje raspon od mikropoložaja (lokalni položaj, npr. onaj akropolski) do regionalnog makropoložaja i nadregionalnog položaja.

IMAJUĆI U VIDU PITANJA RAZLIČITIH VRSTA ZEMLJOPISNOG POLOŽAJA, MOGUĆI SU VRLO RAZNOLIKI PRISTUPI, A NAVEDENO ŠTO SLJEDI, SAMO JE JEDNA OD TIH MOGUĆNOSTI.

1. Središnji i rubni položaji, jedan su od najvažnijih vidova, oni sugeriraju vrijednosti i prednosti centraliteta za razvoj, ili pak nerazvijenost uzrokovanu periferičnošću. Dobar primjer za navedeno je odnos antičkog Rima i Kartage: naime, sa svojim centralnim položajem (između ostaloga), Rim je predodređen da bude gospodar Sredozemlja, ako to dozvoljavaju odnosi snaga, pri čemu je važno uočiti da su i *oni koji su osporavali Rim (Kartaga), također locirani na središtu Mediterana*, a to znači: Sredozemlje se može okupiti samo iz neke dovoljno snažne centralne lokacije, a ne može sa periferije (bizantski Konstantinopolis, što isto tako vrijedi i za osmanlijski Stambol, koji je ipak periferija Sredozemlja i koji ne može okupiti čitav prostor). U centralne prostore treba ubrojiti i one križišnog značaja, dok što se tiče periferičnosti, treba

naglasiti onaj pravi, ili *apsolutni rubni položaj*, što, primjerice vrijedi za Kamčatku, dakle, kada je riječ o periferičnosti, onda kao ekstremnu inačicu treba spomenuti položaj apsolutnih udaljenosti – on znači onakvu lokaciju gdje su pojedini dijelovi država ne samo vrlo udaljeni od životnih središta, prometno izolirani i životno zapušteni u odnosu na stare regije jezgre i današnje životne centre, nego oni i ne izazivaju neki posebni interes, što znači da ih se u određenom času može i odreći. To, primjerice, vrijedi za Aljasku, koju je glupa ruska vlada 1867. proдала Americi: sam izolirani i daleki položaj Aljaske nije Rusiji bio dovoljno uvjerljiv kao uvjerljivi dio Rusije, a svoju ulogu odigrao je i teritorijalni diskontinuitet, kao i slabosti ruskog dalekoistočnog pomorstva. Sve je to očito djelovalo u prilog prodaje, iako priroda Aljaske, kao životni ambijent Rusiji, koja zna što je Sibir, nipošto nije bila strana. A slično (bez obzira na dimenzije) vrijedi i za hrvatske posjede na lijevoj obali Dunava, koji su i od službene Hrvatske, i od najvećeg dijela pučana posve zaboravljeni i zapravo su za Hrvatsku već i izgubljeni, a da to nema u nas nikakvog odjeka. Pri tome može se ekskulpirati pučane, koji u sve ne moraju biti dovoljno upućeni, ali to ne vrijedi za političku elitu („elitu“).

Obnoviteljski položaj. Primjer Troje već je spomenut, ali pitanje time nije iscrpljeno, i zato treba spomenuti još nešto: tako su i *crkvišta*, koja nastavljaju i izražavaju tradiciju posvećenih mjesta, također pogodna za obnoviteljsku ulogu, jer svetost nekog mjesta potvrđena crkvom/samostanom/svetištem i tradicijom osigurava obnovu i trajnost, naravno, ne uvijek, ali su neki tragovi neizbrisivi (toponimi kao *Klisa*).

Važnost i nevažnost položaja. Razumljivo je da su razmatranja o položaju logična u okviru navedenog podnaslova. Zato treba spomenuti bar neke vidove. Ako se pogledaju najširi životni okviri, onda se uočava kako se osobine *klasične globalne geostrategije ponajvećma utemeljuju na vrijednostima i prednostima određenih lokacija* u okviru HR doktrine (Heartland-Rimland doktrina).

Isto vrijedi i u regionalnom smislu: (ne) sigurnost Izraela prvenstveno ovisi o geostrateškom položaju u arapskom okruženju. U slučaju BiH obično se također ističe važnost njezinog položaja za NATO, ali, to je, naravno, pogrešno, jer je geostrateško značenje BiH izuzetno malo, i znatno zaostaje za prednostima Slovenije, Hrvatske i Srbije. No za ova razmatranja to nije važno, jer nas sada zanima samo položajnost kao kriterij za ocjenu nečije važnosti i uloge.

Važnost položaja, ali i korekcija kojima se postižu drugi ciljevi. Iako je važnost položaja velika i neprijeporna, ona nipošto nije apsolut, što znači da postoje i korekcije koje su posve politički uvjetovane i koje potiru neke prednosti položajnosti – tako trasa budućeg naftovoda Nabucco (azijski Balkan – Austrija) ne prolazi najkraćim, dakle, najpovoljnijim pravcem, nego znatno dužim, što je posve politički uvjetovano. Isto vrijedi i za ruski Južni tok (Rusija-Austrija/Italija), koji je geoprometno ipak povoljniji, pri čemu je važno da su oba slučaja u Središnjoj južnoj Europi uzeti u obzir i Europska Turska, Grčka, Bugarska, Rumunjska, Srbija, Mađarska, Slovenija, ali se izostavlja onaj najkraći pravac, a to je preko Hrvatske, a također se izostavljaju Makedonija i Albanija. Jedan krak Južnog potoka trebao bi iz Bugarske ići do Italije, ali opet ne najkraćim pravcem, dakle, preko Albanije i Makedo-

nije, nego onim zaobilaznim, preko Grčke, očito je, da prednosti položajnosti mogu ustupiti pred političnošću.

„Važnost“ položaja kao privid. Uzimajući u obzir nezaobilaznu (i obvezatnu) kritičnost, valja spomenuti i slučajeve kada važnost položaja izostaje, ili je samo privid. Tako je, primjerice, geostrateški položaj Somalilanda uz Adenski zaljev i tjesnac Babel-Mandab u globalno-geostrateškom smislu nevažan, iako je prostor lociran u zoni Rimlanda, i u blizini tjesnaca, jer Somaliland nije uključen ni u kakve globalne odnose velevlasti, dok sam za sebe zbog poznatih problema ne znači gotovo ništa. Isto tako, geostrateška „važnost“ BiH za NATO također je puka natega, jer u BiH NATO može imati samo druge, i to političke ciljeve, dok je geostrategija nevažna, i to kako ona regionalna, a pogotovo ona globalna.

Nevažnost geostrateškog položaja. Idući tragom kritičnosti, treba naglasiti i mogućnost postojanja nevažnosti geostrateškog položaja uopće. Naime, za niz lokaliteta moglo bi se naprečac govoriti o važnosti takve lokacije, ali ta „važnost“ ne stoji: istina je da je potencijalna geostrateška važnost carigradskih Tjesnaca vrlo velika, ali ona je ujedno danas i nevažna, jer sve ne regulira geostrategija, nego međunarodno pravo, a to je ipak najvažnije, pogotovo u uvjetima kada globalna konflagracija u trokutu Zapad-Istok-Kina više nije moguća, čime se geostrateške prednosti/nedostatci izbacuju iz igre.

Povoljnost i nepovoljnost položaja. Kada je riječ o položaju, onda je pitanje iz podnaslova zapravo najvažnije. Zato treba odmah naglasiti tri prevažne činjenice:

1. *Najpovoljniji geostrateški položaj u svijetu uopće ima Australija.* Ona je izvan svake sheme i doktrine i klasične i današ-

nje geostrategije, ima povoljan položaj u *geostrateškoj sjeni*, blizu je Aziji, ali nije na putu ničije velike strategeme (uostalom – preko Australije se ne stiže nikuda). Međutim, u najnovije doba (2011. god.) ovo mišljenje treba korigirati, jer je važna participacija Australije na Indijskom oceanu, koji sve više postaje interesno područje neomahanističke Kine – položaj, dakle, Australije, u *geostrateškoj sjeni*, se danas gubi.

Za razliku od Australije, Europa i Daleki istok prave su bačve baruta: situacije je u Europi poznata, a na Dalistoku su u dodiru Rusija, Kina, Japan, obje Koreje i SAD, dakle, tu je ostvaren dodir i vlastitih i stranih velevlasti.

2. Što se tiče *maritimizacije*, u najvećoj je mogućoj mjeri osujećena Rusija, a to je frustrirajuće i stvara stalne probleme, jer su status velevlasti (ili težnja tom statusu) posve neprimjereni s ograničenim mogućnostima participacije na morima). I najzad,

3. *SAD imaju u svijetu po svemu najpovoljniji „3G“ položaj*, lako komuniciraju sa svim svjetskim morima, geostrateški su zaštićene i na istoku, i na zapadu, i na sjeveru, s juga ne prijete nikakva opasnost. SAD imaju, dakle, apsolutno povoljni „3G“ položaj, a to ne može ostati bez posljedica.

Prirodoslovni položaj. U najširim globalnim razmjerima dva su sadržaja od najbitnijeg značenja: to je položaj, *prvo*, u odnosu na Golfsku struju, čije značenje ni u široj javnosti, a niti u geografiji nije dovoljno shvaćeno, i zato treba podsjetiti: „Titanic“ je stradao od ledenjaka na 41°46'N, a to je paralela približno središnje Albanije, a u isto vrijeme – Murmansk se ne zamrzava. Zatim, *drugo*, položaj u odnosu na najve-

ća područja dugotrajne izolacije na globusu (Sahara, Arapski poluotok), s obzirom da će solarna energija uskoro postati najvažniji izvor među trajnim/obnovljivim izvorima energije. A to će onda značiti da one države koje je Alah nekada tako štedro obdario energentima, neće doći u krizu jer će raspolagati novim energentskim izvorima, i to na osnovici svog povoljnog klimatskog *položaja*.

U regionalnom smislu, neki su prirodoslovni sadržaji važni u nacionalnom/identifikacijskom vidu – tako se Srbija uvelike identificira s Pomoravljem, Makedonija s Povardarjem, Poljska s Vislom, Rusija s Volgom... A što se tiče Hrvatske, ona nema takvu prirodoslovno-nacionalnu identifikacijsku težišnicu, ali treba naglasiti: ona se ipak stvara, iako ne na prirodoslovnoj osnovi, nego na drugim temeljima, ali isto tako dovoljno uvjerljivim (Crkva hrvatskih mučenika u Udbini).

Maritimni položaj za potpisanog je najvažniji u prirodoslovnom aspektu. Pri tome valja naglasiti da bi veliki dio europske povijesti mogao biti napisan s naslova borbe za suverenitetski pristup moru. Ali, o tome na ovome mjestu nije moguće duljiti, zato će dostajati barem neke napomene kada je riječ o dijelu Središnje južne Europe (Balkanski poluotok i Balkan s rubovima, dalje u tekstu – „naš prostor“). Pri tome treba izdvojiti sljedeće:

1) U spomenutom prostoru težnja moru je nešto postulirano i samorazumljivo, što uključuje ne samo problem izlaza i pristupa otvorenom moru, nego i jasne osvajalačke težnje, kakve su one koje se odnose na tzv. „drugom (nasuprotnu) obalu“, što u različitim povijesnim razdobljima vrijedi i za Romane prema sjeveroistočnoj i istočnoj obali Jadrana

(„talijanska geopolitička kliješta“), kao i za Osmanlije prema grčkom poluotoku.

2) Opća je povoljna osobina našeg prostora da je on, osim Srbije, Makedonije i Kosova vrlo izdašno i štedro providen participacijom na moru, pri čemu udaljenosti do mora za LLC države (Land Locked Countries) nisu velike, a i političke zapreke danas ne postoje (osim u slučaju Kosova i Srbije, što međutim, nije od neke posebne važnosti).

3) U našem prostoru postoje i tri povoljna penetrirajuća pravca prema zaleđu (vardarsko-moravski, maričko-nišavskomoravski, dunavski) svi usmjereni prema vrijednom zaleđu, a to je Mitteleuropa.

4) Svi veliki etnikumi (osim srbijanskog i bošnjačkog) imaju povoljnu mogućnost ulaza/izlaza prema moru. Pri tome hrvatski etnikum nije i ne može biti nikakva zapreka, ali za albanski etnikum to nikako ne vrijedi.

5) Poseban je problem što drugi veliki teritorijalno-politički ambiciozni etnikumi (austrijski, mađarski i srbijanski) nemaju mogućnost vlastitog izlaza/pristupa moru i mogu ga ostvariti jedino osvajalaštvom. A to kroz neko vrijeme pogađa obalne etnikume, ali u konačnici u skladu s (ipak) povijesnom pravdom – i Austrija i Mađarska i Srbija – moraju ostati LLC države.

6) Važno je uočiti da je za najveću i najjaču povijesnu stranu silu u našem prostoru (osmanlijski sultanat) more nije nikada bilo od odlučne važnosti, što je i razumljivo za jedan stepski i konjički narod, i to unatoč izuzetno dugih i povoljnih obala, klimatski pogodnog akvatorija, izuzetno vrijednog zemljopisnog položaja na spoju Europe, Azije i Afrike, važnosti dubljih europskih zaleđa u pozadini (Mi-

tteleuropa, Rusija), kao i odgovarajućih kadrova i povijesnog iskustva.

7) Međutim, unatoč prednosti u kontekstu maritimizacije u našem se prostoru bilježe i bitna ograničenja – ona su etnikumska i politička: tako je Srbija ograničena zbog albanske, bugarske i grčke i hrvatske etnikumsko-političke prečage. Za Albaniju, nepovoljna je obala značila da se životna baza mora naći u bliskom gorskom zaleđu, makedonski je etnikum preslab da bi se trajno uspostavio u egejskom primorju, dok su Bugari također preslabi da bi se isto tako probili na obalu Egeja, u čemu nije mogla pomoći čak ni sanstefanska Bugarska iz 1878. god., sve u svemu, prednosti i nedostatci u svezi maritimizacije u našem prostoru jasni su i očiti.

Geostrateški položaj. Pristupajući tom pitanju, potrebno je odmah vrlo tvrdo ponoviti i ustvrditi: *čitava klasična globalna geostrategija (ali i dobar dio one moderne) utemeljen je na osobinama lokacije.*

U svakoj raščlambi vrsta, uloge i važnosti položaja dugo je vremena zbog pitanja koja uključuju sigurnost i nesigurnost (a to je glavni zalog prosperiteta), bio problem geostrateškog položaja maksimalno izražen u doba hladnog rata, što onda ujedno znači da s prestankom hladnog rata pitanja geostrateške lokacije više nisu od posebne važnosti. Ta se osobina potkrepljuje još i time što mora biti jasno kako danas nikakva globalna konflagracija u trokutu Zapad-Istok-Kina više nije moguća, iz čega slijedi da je pitanje geostrateškog položaja uvelike samo povijesne naravi. Međutim, ovakvo je gledanje ipak isuviše smiono i preidealističko, jer uvijek ostaje prostora za konstataciju: „Nikad se ne zna!“, dakle, geostrateška pitanja, ipak još uvijek funkiraju u međuna-

rodnim političkim/geopolitičkim odnosima, a pogotovo, pogotovo, onim regionalnog značaja. I zato će se u ovom prilogu posebna pažnja posvetiti upravo pitanjima geostrateške lokacije, kako slijedi:

Geostrateški položaj treba uvijek promatrati u nekom ofenzivnom/osvajalačkom kontekstu, a to onda uključuje analizu lokacije u odnosu na regionalne dimenzije, kao i u odnosu na one nadregionalne i globalne kada je to primjereno. Tako u regionalnom smislu treba naglasiti:

1) *položaj u odnosu na „drugu obalu“*, što uključuje težnju neke moći na jednoj obali da se uspostavi i na onoj drugoj, nasuprotnoj obali. Među povijesnim primjerima treba spomenuti nekadašnji pokušaj Mongola u 13. st. da osvoje Japan, zatim uspješna nastojanja Grčke da u antici zauzme obalu Male Azije, isto tako uspješni pokušaj Osmanlija da se uspostave na teritoriju Grčke, na drugoj obali Egejskog mora. U tu skupinu ide pokušaj Švedske za osvajanje druge obale Baltika, uz duboki prodor u Rusiju, zatim Engleske, koja se u Stogodišnjem ratu s Francuskom (1337.-1453.) nije uspjela domoći francuske obale, ali joj je to uspjelo na teritoriju Irske. Nadalje, tu je pokušaj Romana (Venecija, Italija) da trajno zauzmu istočnu i sjeveroistočnu obalu jadrana. Međutim, takve pokušaji ne uspijevaju jer sila s druge obale može osvojiti nasuprotnu obalu, ali u konačnici mora biti gubitnik, jer se ne uspijeva osvojiti i dovoljno duboko zaleđe, i većinski se u etničkom smislu nametnuti i tom zaleđu i obali - zato je na kraju rezultat da većinsko etnikumsko zaleđe i isto takva obala, ipak potiskuju strance sa svojih teritorija, koji im s pravom pripadaju.

2) Važan je i geostrateški položaj neke države na *pravcima velikih regionalnih stra-*

tegema, pogotovo ako su one locirane u međuprostoru. Tako je Poljska smještena u međuprostoru između Germana na zapadu i russtva na istoku, hrvatske su zemlje u međuprostoru i na ofenzivnim pravcima i Osmanlija i Austrije, Moldavije, Rumunjska, Bugarska i Grčka su na pravcu ruskih imperijalnih interesa prema Egejskom moru, druga Jugoslavija bila na operacijskim pravcima, koji su se iz Mađarske kao čvorišta „panonske lepeze“ granali prema Jadranu i Egeju.

U svezi s položajem na pravcima velikih strategema treba spomenuti i određene razlike: tako je naš prostor takav da nije samo međuprostor za regionalna osvajanja, nego se preko njega želi ostvariti daleko šire ambicije – one osmanlijske prema Mitteleuropi (ali i Apeninskom poluotoku), i one austrijske u okviru koncepcije Drang nach Osten, a to je razlika prema onim državama koje, istina, jesu u međuprostoru, ali koje ne otvaraju perspektive za neke daljnje prodore, nisu, dakle, važne u nekom tranzitnom smislu. To vrijedi i za Poljsku i za Finsku, i Rusiju. I Finska i Poljska samo su rubni, a ne i tranzitni prostori, jer se preko njih ne stiže (ili zbog odnosa snaga – ne može) stići nikuda, one su samo rubovi određenih teritorijalno-imperijalističkih težnji. Vrijedi to i za Rusiju, kada su u pitanju interesi Zapada. I ona je, istina, izuzetno vrijedan cilj sama po sebi, ali je samo rub preko kojeg se ne stiže nikuda: Sibir nije zanimljiv, a do Indije se ne može.

Položaj u odnosu na okruženje jedan je od najvažnijih sadržaja u okviru hladnog rata, koji se odnosi na najšire globalne vidove, tj. na okruženje oko sovjetskog bloka i Heartlanda najvažnije su lokacije u zoni Rimlanda koji poluprstenasto okružuje najvažniji dio „svjetskog otoka“ (čine ga Eu-

ropa, Azija i Afrika). U skladu s definicijom – pojam okruženja je posve jednostavan i jasan. Okruženje znači da neke susjedne granične države okružuju neku drugu državu ili skupinu država s ciljem različitih vidova njezine izolacije, onemogućavanja njezinih prometnih veza, njezinog bilo kakvog teritorijalnog širenja, kao i stvaranja vlastite pogodne baze za ofenzivno djelovanje protiv okružene države.

Govoreći o okruženju, treba razlučiti dvoje: *prvo*, tzv. *aktivno okruženje*, to je ono koje sudjeluje u oživotvorenju politike okruženja oko nekih drugih država, a *drugo* je *pasivno okruženje*, koje znači nalaziti se u nečijem okruženju.

Po svojoj definiciji okruženje je politika. Ono je izraz određene političke doktrine i interesa, ali, koji se oživotvoruje tek i samo na geografski/geopolitički način, tj. svojim *oprostorenjem*, što znači da politika okruženja mora biti u skladu s određenim i svrhovitim položajem/rasporedom u prostoru, bez toga politika okruženja jednostavno ne može funkcionirati, politika okruženja ostvaruje se samo u svezi s adekvatnom lokacijom. Ako je tome tako (a jest), onda to znači da se globalno okruženje Zapada oko Istoka u hladnom ratu moralo poklapati sa zonom Rimlanda koja okružuje Heartland: dakle, mogli su Argentina ili Niger ili drugi biti savršene nesvrstane države, ili savršeni protivnici Istoka, ali oni nisu mogli sudjelovati u okruženju zbog svoje neodgovarajuće lokacije.

Funkcionalnost putem oprostorenja vrijedi i za nekadašnju politiku nesvrstavanja. Naime, i to je politika, ali koja najbolje djeluje u slučaju, i opet odgovarajućeg oprostorenja, tj., politika nesvrstavanja u slučaju pojedinih država (druga Jugoslavija, Indija) ostvaruju prekide u okruženju, koji onda za

velevlast u Heartlandu imaju posebno značenje. Ostvarenost okruženja kao politike ključna je posljedica lokacije – taj stav zvuči deterministički, i on to doista i jest, ali je istinit/realan i nikako ne zaslužuje onu kritiku koja se geografskom determinizmu obično upućuje.

Položaj u okruženju očito može imati negativno značenje za pojedine države i može (mora) bitno utjecati na njihovu vanjsko-političku orijentaciju. Tako se Sjeverna Koreja nalazi u apsolutnom okruženju koje sigurno stišava njezinu ratnu-huškačku galamu, jer biti okružen s Kinom, Ruskom Federacijom, Južnom Korejom, Japanom i sa SAD (dakle, i na moru) jasno je da bilo kakva vojna avantura Sjeverne Koreje mora računati na apsolutnu izolaciju u svemu i da ne može ostvariti nikakav vojni uspjeh. I najzad, da bi se uvjerali u značenje okruženja, dobro je navesti jedan povijesni primjer, a to je primjer Njemačke u okruženju na kopnu i na moru, kojeg čine Velika Britanija, Francuska i Rusija. To okruženje otvara mogućnost ratovanja na dvije fronte, a ako tome pridodamo i to da se njemačke ambicije prema Istoku moraju sukobiti s nepreglednošću veličine ruskog prostora, onda je jasno da nikakva uspješna i dugoročno njemačka teritorijalna ekspanzija ne može uspjeti.

Politička/geopolitička klaustrofobija. U svezi s okruženjem treba spomenuti i taj pojam – on se odnosi na osjećaj određene zatvorenosti, skučenosti i otežane mogućnosti komuniciranja sa Svijetom, bilo u slučaju da se radi o stvarnoj ili fiktivnoj zatvorenosti u odnosu na otvoreno/debelo/međunarodno more. Taj osjećaj zatvorenosti opravdan je u slučaju političkog/geopolitičkog okruženja, ali je najčešće samo natega, kada je riječ o moru. Tako Slovenija smatra da ju R. Hrvatska svojim teritorijal-

nim morem „zatvara“ na sjevernom Jadranu i predstavlja problem za izlaz Slovenije u Svijet, što, naravno, ne stoji, ali može dobro poslužiti da se prikriju teritorijalni interesi na račun R. Hrvatske. Isto to vrijedi i za Bosnu i Hercegovinu, jer R. Hrvatska i nju navodno također „zatvara“ u odnosu na otvoreni Jadran (to pitanje BiH danas još glasno ne postavlja, jer se još uvijek teško snalazi oko pitanja ustrojstva države).

Tamponski položaj i funkcije mogu biti odlika međuprostora, riječ je i opet o geostrateškom položaju. Pri tome sam međuprostor može imati dvostruku osobinu: biti siguran kada vrši tamponsku ulogu, ali biti ugrožen ako je poprište teritorijalnih interesa sa strane. Po definiciji, tamponski položaj je onaj po kojem se međuprostor nalazi među antagonističkim moćima i zahvaljujući njemu one su međusobno teritorijalno odijeljene, čime se izbjegavaju ekspanzionistički sukobi, jer postoji prešutno slaganje s jedne i sa druge strane da je održavanje teritorijalne cjelovitosti tampona najbolje rješenje u određenom razdoblju odnosa snaga. Kao primjer tamponskog položaja i funkcija dobro je navesti hrvatske zemlje organizirane u Vojnu krajinu prema Osmanlijama (antemurale christianitatis iz 16. st. nadalje), zatim, afganistanski Wakhan između ruskih i britanskih interesa. U hladnom ratu tamponska uloga vrijedila je i za čitav izvansovjetski prostor Varšavskog ugovora, a i dalje vrijedi u slučaju neutralnosti Švedske locirane između (logično), NATOvske Norveške i (logično) finlandizirane Finske. Tamponski položaj i funkcije mogu se odnositi bilo na cjelinu pojedinih država, ili samo na pojedine dijelove, kao u slučaju regionalne taktičke denuklearizirane zone širine 150+150 km u Istočnoj i Zapadnoj Njemačkoj u doba hladnog rata.

Geostrateški položaj s funkcijom barijere/zapriječavanja. Ova vrsta položaja označava ulogu neke države i etnikuma koji drugim državama i drugim etnikumima onemogućava pristup do nekih drugih prostora uključujući i akvatorije. Najvažnije je u tome položaj u odnosu na zaleđe i morsko pročelje, gdje obalna država priječi izlaz i pristup kontinentalnom zaleđu do mora, čime se zaleđe svrstava u kategoriju LLC država. U odnosu na, primjerice, Srbiju i BiH, hrvatski, albanski, grčki i bugarski etnikum imaju karakter zapriječavanja. Ali ne i samo to, moguće je navesti primjer gdje obalna moć prodire u zaleđe i preuzima važne gospodarske funkcije (Dubrovnik u osmanlijskom zaleđu, pri čemu je važno uočiti da Dubrovnik i Venecija, istina, mogu biti suparnici na moru, ali im se zaleđa, srećom, ne poklapaju: Dubrovniku pripada osmanlijsko, a Veneciji (dijelom osmanlijsko), ali prvenstveno srednjeeuropsko zaleđe).

Ostale vrste položaja 1) Položaj u okviru *suprotstavljenih osobina*. To vrijedi za Norvešku, koja ujedinjuje dva kontrasta, općenito nepovoljnosti zemljopisnog položaja, i izrazite povoljnosti i važnosti geostrateškog položaja (izraženo članstvom u NATO-u)

2) Po svom položaju i mogućim negativnim posljedicama ističu se LLC države, tj. one bez vlastitog suverenitetskog pristupa moru, kao i GHD države (Geografski Hendikepirane Države), tj. one koje, istina, participiraju na moru, ali ta participacija nije povoljna, ili se može djelotvorno osporavati.

3) Mostne države su one koje raspolazu s pristupom na dva velika i važna akvatorija i koje zapravo imaju karakter prevlake, zbog čega mogu u slučaju nužde poslužiti kao kopnena spojnica (Francuska u odnosu na Mediteran i Atlantik, Egipat u odnosu na Mediteran i Crveno more itd...)

4) Identifikacijski položaj – to je takav položaj neke države po kojemu se ona i kojim se ona, zajedno sa svojim etnikumom identificira i prepoznaje s tim prostorom, i s njegovom lokacijom: za Srbiju to su Šumadija i već spomenuto Pomoravlje, za Ruse to je Povolžje, za Iračane to je Mezopotamija i slično.

ZAKLJUČAK ovih izlaganja je posve jasan: položaj/lokacija nije bezazlena i nevažna kategorija koja se iscrpljuje pitanjem „Gdje je što?“, nego ima svoju težinu i naboj koje valja iščitati. Pri svemu tome, uloga i važnost lokacije ne smiju se promatrati i ocjenjivati u okviru nekog geografskog determinizma, jer položaj (i onda kada je od odlučujućeg značenja) ipak djeluje u sinergiji s ostalim relevantnim prirodoslovnim i društvenim čimbenicima. Položaj, dakle, nema determinirajući karakter, ali u isti mah treba tvrdo naglasiti: njegovo uvažavanje je nezaobilazno u razumijevanju kompleksne životne stvarnosti. Dakako, to nadilazi snage onih koji smatraju da je „Hrvatska smještena na jugoistoku Europe, i da je oplakuje Jadransko more“ (Ah!) i kojima više od toga nije niti potrebno i koji više od toga ne bi niti razumjeli. A onima kojima smatraju da je položaj prostora i u prostoru nevažan, poručujemo: neka se zapitaju bi li svoj hipermoderni i hiperluksuzni butik za ovo ili ono smjestili u zagrebačku Ilicu, bečku Mariahilferstrasse, londonski Oxford Street, ili bi preferirali lokaciju u zagrebačkom Vrbiku s njegovim 7. odvojkom sa slijepom ulicom, gdje postoji samo prašnjava cesta, gdje su huligani razbili sve žarulje, gdje krekeću žabe i sve završava u savskom blatištu... Sapienti sat!

ZEMLJOVIDI KAO PRILOG RAŠČLAMB I ZEMLJOPISNOG POLOŽAJA

(REGIONALNI PRIMJERI)

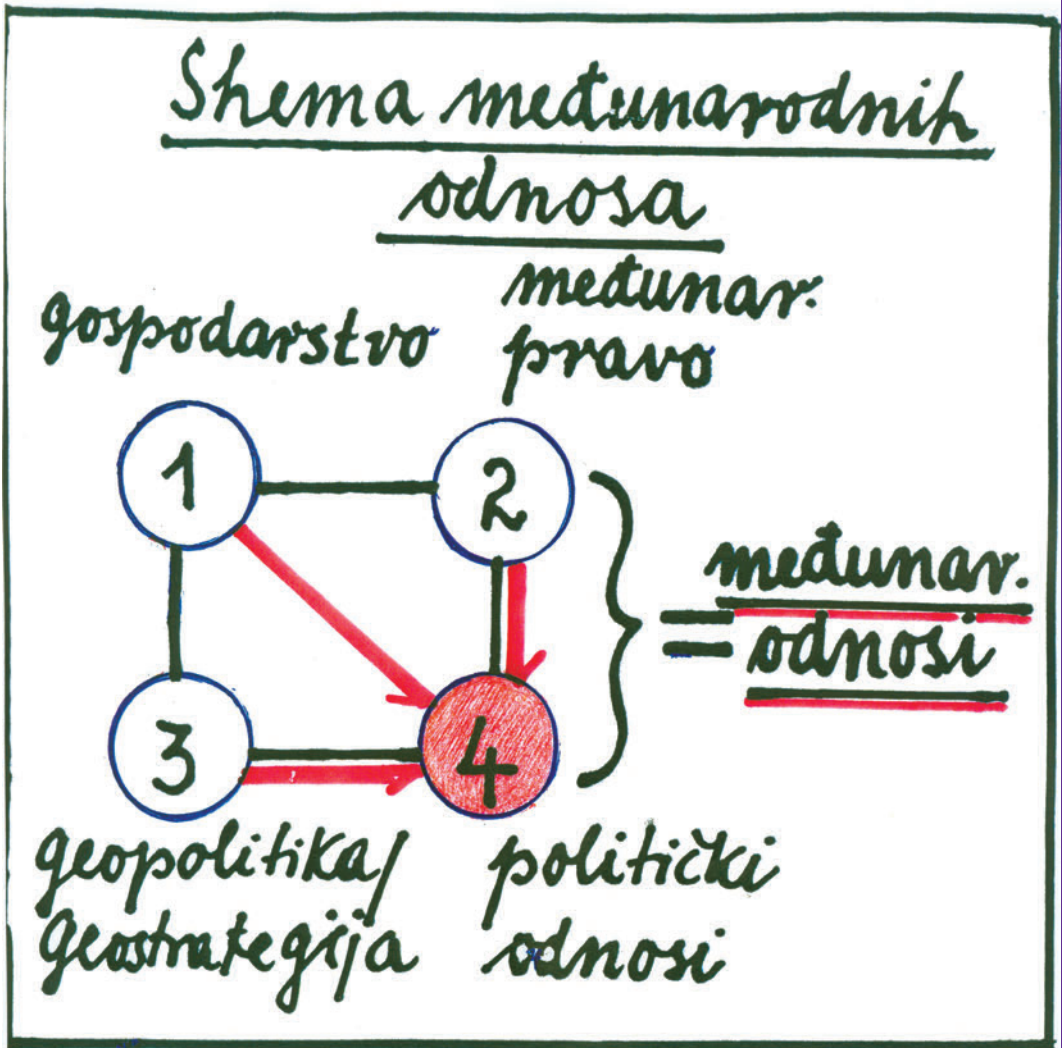
ZEMLJOVIDI I POJAM PROSTORNE KULTURE

Osobine položajnosti – smještaj, položaj, prostorni odnosi najbolje su uočavaju, shvaćaju i interpretiraju pomoću zemljovida: oni su slika stvarnost koju geografi (i ne samo oni) uvijek moraju imati pred očima. I zato, kada je o zemljovidima riječ, potrebno ih je promatrati u kontekstu koji se odnosi na **prostornu kulturu** – a nju je moguće definirati ovako: ona znači uvođenje osobina u svezi s prostorom (koje su mu imanentne) u kompleks kojim se pokušava razumjeti određene vidove društvene stvarnosti i njezinih promjena – naravno, tamo gdje je to primjereno i na način koji je primjeren. I to zato jer prostor nije nikakav neutralni okvir zbivanja, nego može biti i jedan od utjecajnih temelja i čimbenika tih zbivanja, što ujedno znači da je svaki tzv. geografski determinizam pri tome isključen. Ali, dok je determinizam isključen, to ne vrijedi za jače ili slabije, jasnije ili nejasnije utjecaje, jer se bez tih utjecaja ne radi o istinskoj, nego tek suženoj stvarnosti, tj. njezinom nastanku i razvitku.

Za razumijevanje svega što je u svezi s prostorom, potrebno je njegovo adekvatno predočavanje, a to se postiže putem zemljovida: oni su nezaobilazna predodžba prostora, umanjeni oblik i vid sažete stvarnosti, koja nam, iako temeljito umanjena na zemljovidima, ipak može biti itekako dostupna. Zemljovid je, dakle, slika nekog prostora, a iz toga znalci mogu iščitati mnogo toga. A svemu tome treba dodati i vremensku dimenziju: sve u svezi s prostorom (i položajnost i funkcije) može se mijenjati, dakle, za razumijevanje čitavog kompleksa koji je u pitanju, potrebni su i povijesni zemljovidi.

Prema najgrubljoj podjeli, zemljovidi mogu biti dvojaki: **prvo**, oni *opći geografski*, koji su sintetizirajućeg značaja, jer sadrže što je moguće više različitih sadržaja kojima se nastoji što potpunije prikazati objektivna i cjelovita stvarnost. I – **drugo** – postoje *primijenjeni zemljovidi* koji prikazuju samo neke određene sadržaje, probleme i ideje, a i oni mogu biti dvojaki: a) **analitički** kada prikazuju samo jedan sadržaj, i zatim – b) **sintetizirajući** kada prikazuju više različitih specifičnih sadržaja, ali ne na način jednostavne kumulacije, nego u obliku povezanosti i međuutjecaja pojedinih sadržaja okupljenih oko neke zajedničke ideje ili nekog problema.

Analitički zemljovidi jesu po svojoj naravi **pozitivističko-informativni**. Oni donose/prikazuju neki sadržaj koji stoji kao posebnost i sam za sebe. Zato su oni zapravo samo ilustracija i dopuna nečega. Za razliku – **kompleksni zemljovidi** uključuju više međusobno povezanih sadržaja u svezi s pojavama i procesima u prostoru, i zato su oni **interpretativnog karaktera**. Oni uključuju sve sadržaje koji su relevantni za određena shvaćanja i tumačenja, i zato nisu tek puka ilustracija, nego bitni aspekt u razumijevanju stvarnosti. Primijenjeni/kompleksni zemljovidi ne samo da nisu ilustracija i posljedica/dopuna onoga što se iznosi u tekstu, nego su zbog različitosti relevantnih međusobno povezanih sadržaja ujedno izvorište i novih uvida, dakle oni mogu i prethoditi tekstu, ili su barem njegov apsolutno ravnopravni partner. Iz primijenjenih kompleksnih zemljovida iščitava se i kompleksna stvarnost, ali to više nije pitanje ovih teza, nego je kadrovski problem.

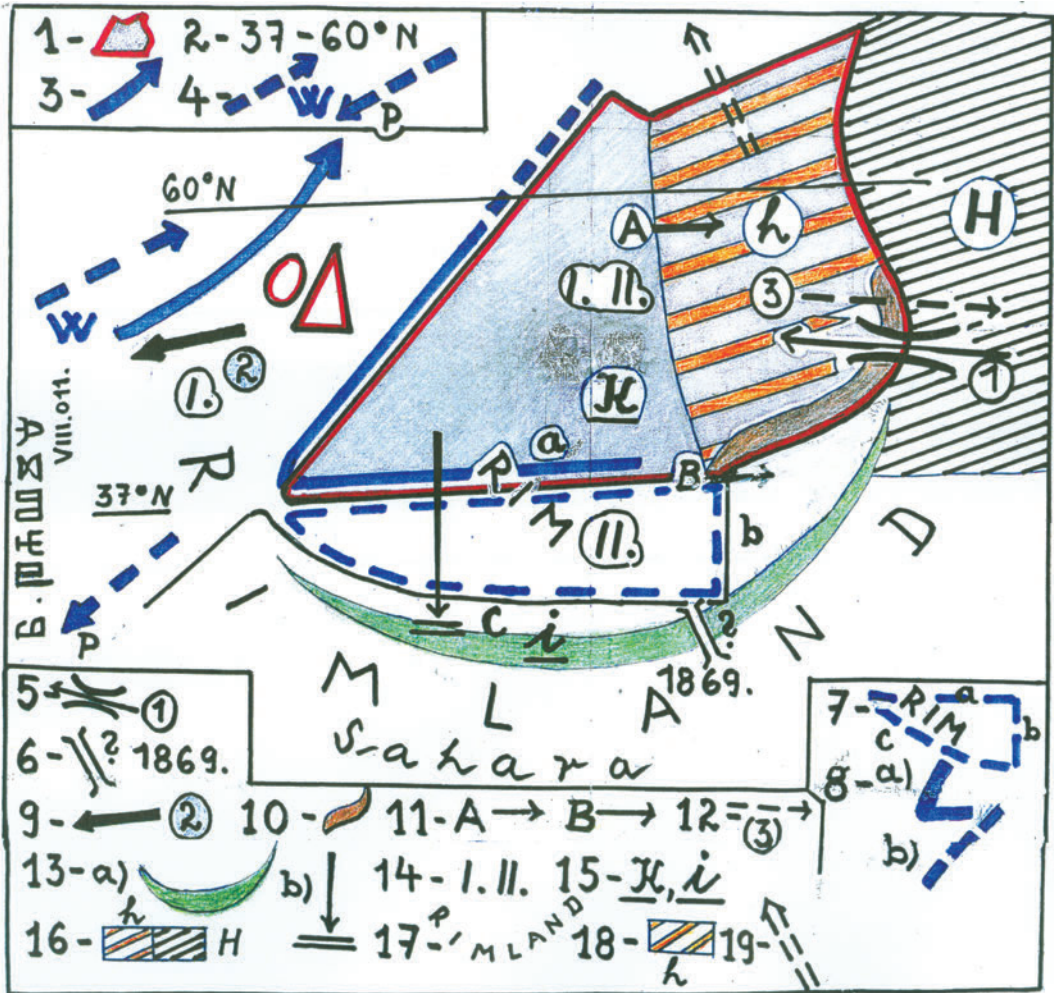

Sl. 1. Shema međunarodnih odnosa

Zemljovid br. 1. HEMA MEĐUNARODNIH ODNOSA

Očito je da u svakom istinski intelektualnom/znanstvenom pristupu osnovu svega čini pronalaženje odgovarajućih utemeljenja, što znači pristup na načelima kauzalnosti. U predloženoj shemi (u kojoj pojedine sastavnice moraju imati i povijesnu dimenziju, a također uključivati i druge relevantne pokazatelje, kao demografske, religijske, itd.) – *gospodarska, međunarodnopravna i geopolitička/geostrateška sastavnica čine temelje političkih odnosa*, dok je čitava predočena četverostrukost u cjelini ujedno i temelj i *međunarodnih odnosa*.

Sl. 2. Zemljopisna lokacija (smještaj i položaj) Europe

EUROPA
 Zemljovid br. 2

ZEMLJOPISNA LOKACIJA (SMJEŠTAJ I POLOŽAJ) EUROPE

Razmatrajući to pitanje, treba prije svega podsjetiti na jedan opći i sintetizirajući pojam, a to je lokacija koja u sebi sadrži ukupnost i smještajnih i položajnih značajki.

Europa na lokaciji periferičnosti. Jedna od najvažnijih osobina položajnosti je uočavanje i vrednovanje sa stajališta središnjosti i periferičnosti. Imajući u vidu zemljovid Svijeta, jasno je kako Europa predstavlja samo jedan od azijskih poluotoka, kao što su onaj arapski, indijski, indokineski i čukotski (ako to ime protegnemo u zaleđe, sve do Verhojanskog gorja i spojnice do Ohotska). Azija se kao kontinent zapravo sastoji od velike središnje jezgre (Heartland) i okolnih poluotoka, ali uz jednu specifičnost: jezgra nije pokazala dovoljnu životnost, u zapravo vrlo nepovoljnim prirodoslovnim uvjetima, a i daleko

od mora, nije postala nikakav koncentracijski prostor i značajno životno središte, imala je svojevremenu mongolsku moć, ali se ona nije u konačnici ostvarila u centralnoj Aziji, nego drugdje (Kina, Indija), dakle, na periferiji.

Europa je, doduše, poluotok, istina, najveći, ali je ipak samo poluotok, što znači da se uz njega nužno može vezati i nepovoljna osobina periferičnosti. Međutim, dok ta periferičnost ne vrijedi u kontekstu životnosti za indokineski i indijski poluotok praktički oduvijek – ona ne vrijedi niti za Europu, ali samo u doba Rima, a pogotovo ne od 15./16. st., kada europski Zapad postaje središte Svijeta: Europu i Indiju karakterizira, dakle, periferičnost lokacije u odnosu na Heartland, ali i ostvarenost kao velikog životnog žarišta – za Indiju to vrijedi odvajkada, za Europu od 16.st. do 15./16. st. Europa je svjetska periferija, ali to zapravo i nije problem, jer prije 15. st. tamo negdje u pravcu oceana i preko oceana nije bilo „ničega“, te stoga periferičnost i nije bila nepovoljna osobina. Međutim, s atlantskom fazom svjetske povijesti, s jedne strane su daleke Amerike, a s druge strane je daleka Rusija i njezin Sibir, te središnjost postaje važnom osobinom.

Europa je periferija i za trupni dio Azije i Afrike, ali s različitim osobinama i posljedicama: naime, Europa je s jedne strane bila izložena azijskim divljačkim hordama, ali je to bila samo privremenost radova, dok je ono što je bilo trajnije (Osmanlije) zauzelo je samo dio Europe, dakle, bez velikih dijelova Zapada i Mitteleurope. A u isto je vrijeme otvorenost prema Aziji omogućila ruski kolonijalizam nakon što je Rusija dovoljno ojačala likvidacijom Zlatne horde. Pri tome je važno uočiti da u Sibiru Rusija nikada nije imala pravih konkurenata: broj stanovnika je bio izuzetno malen (pravi demografski desertum), a nije bilo niti posebne vlastite sibirске političke volje i snage koja bi se oprla ruskom kolonijalizmu. Osim toga, Sibir nije bio poprište prodora maritimnih/mahanističkih sila koje nisu mogle prodirjeti u Heartland (Britanci iz Indije). I sve je to ujedno i razlogom zašto Sibir kao nekadašnja ruska kolonija i danas pripada Rusiji.

Europa predstavlja i periferičnost u odnosu na Afriku, međutim, to nema velikog značenja. Istina, Europa je vrlo kasno kolonijalno prodrila na sjever Afrike (na osnovici i bliske lokacije i težnje „drugim obalama“ i dominacija na Sredozemlju), ali je ta kolonijalna faza logično neodrživa: posebnost arapskog etnikuma, vlastita politička volja i barijera Sahare na jugu onemogućili su trajnu prisutnost Europe u tom dijelu Svijeta. Moćna Europa je na periferiji Afrike (ili obratno), ali to nije zalog nikakve moguće europske trajnosti u tom prostoru.

Posebna je pogodnost položaja Europe što se nalazi uz mora (Atlantik) i što u svom sastavu također ima mora (Sredozemlje) koje otvara puteve prema istoku (Baltičko i Crno more) makar i u ograničenoj mjeri, kao i to da se Europa našla u blizini Sueskog prokopa, a da istovremeno (osim sukoba interesa unutar sebe same) nema konkurenata ni na bliskim niti na debelim morima, što znači da se na moru ponavljaju one prednosti koje Rusija ima u odnosu na kopno i Sibir, a to je već spomenuti nedostatak osporavatelja i onih autohtonih unutar samog Sibira, i onih sa strane.

No, kada se spominje Sueski prokop, treba postaviti jedno važno pitanje: kako to da sueska prevlaka nije poslužila kao karavanski most za europsko/mediteransku i azijsku trgovinu, nego se obilazila Afrika. Kao odgovor, može se navesti više mogućnosti, ali je jedna sigurno najvažnija – tu je postojala vlast Osmanlija i logično je da ništa nije bilo moguće.

Ovim kratkim uvodom u odnosu na samu bit položajnosti Europe, tj. centraliteta/periferičnosti, učinjen je odgovarajući uvod u ostale osobine lokacije Europe, što je najbolje pratiti na priloženom zemljovidu.

KOMPLEKSNI ZEMLJOPISNI SMJEŠTAJ I POLOŽAJ EUROPE

1 – **Teritorij Europe** prikazan s najvećim mogućim stupnjem generalizacije koja samom kontinentu nije vjerna u slovu, ali je apsolutno vjerna i vjerodostojna u duhu oblika i položaja. Pri tome se podrazumijeva da Azerbajdžan i Turska nisu sastavni dijelovi Europe, kako se to ponekad tlapu, i na mjestima gdje bi se to najmanje očekivalo.

2 – **Položajnost u klimatskom kontekstu.** Za ocjenu europske životnosti i uspjeha (koje su po mišljenju potpisanog na zalazu, što jasno pokazuju svaki muzej moderne „umjetnosti“, kao i „istospolni brakovi“), bitno je značenje imala i klima, jer je prostor između približno 37° i 60°N životno vrlo povoljnih osobina, s obzirom na postojanje stimulativne klime (kratkotrajne i dugotrajnije godišnje promjene) zapadnih primorja, i to bez ekstremnih vrijednosti.

3 – Povoljan položaj Europe u odnosu na Golsku struju

4 – Međutim, kada se govori o novoj, više ne periferičnoj, nego središnjoj ulozi (zapadne) Europe, onda treba navesti i neke **posebne prednosti**. Tako je zapadna Europa lako stizala u zonu pasatnih vjetrova, koji su je nosili prema Amerikama, a isto tako se lako vraćala s „dobrim zapadnim vjetrovima“.

5 – (1) **Važni elementi smještaja.** Za položaj Europe važna su i Vrata naroda, kao glavni osvajački i migracioni koridor kojim su nadirali azijski barbari. Tome su pogodovali stepski/polupustinjski prostori, nedostatak velikih tokova (osim Volge), rijetka naseljenost i izbjegavanje sibirске prašume

6 – **Položaj Europe važan je i zbog blizine sueske prevlake,** koja s prokopom 1869. god. definitivno oživljava važnost Sredozemlja.

7 – **Kada je riječ o periferičnosti Europe,** valja ukazati na jednu važnu specifičnost, naime, dijelovi Europe mogu biti periferični u odnosu i na Aziju i na Afriku, ali ta smještajna periferičnost može ustupiti pred funkcionalnom središnjošću, što vrijedi za klasično Sredozemlje, ono je periferija i Europe i Azije i Afrike, ali ima središnje funkcionalno značenje. Položaj je Europe na Sredozemlju takav da je u slučaju pojavljivanje jedne jake velevlasti politički/državotvorno moguće okupiti sve mediteranske obale, dakle, i one europske, azijske i afričke (a, b, c). Dijelom je to kasnije u trajnijem smislu uspjelo još samo Osmanlijama.

8-a) **Otvorenost Europe morima.** Glavna europska pomorska pročelja (stari i novi vijek). Za ono atlantsko položaj nema značenja sve do 16. st., dok se ono mediteransko ipak odlikuje kontinuitetom svoje važnosti, jer atlantsko razdoblje nije nikada poništilo važnost Sredozemlja, s obzirom na potrebe Turske. Oba pročelja određuju položaj Europe u međukontinentalnim razdobljima.

b) vikingška/varjaška faza u ranom srednjem vijeku, iako se odlikuje vrlo razvijenim pomorstvom (i osvajalaštva), nema značenja u ocjeni međukontinentalnog položaja Europe, s obzirom da nije postojao nikakav trajniji i dublji odnos prema Amerikama, kao niti prema Aziji.

9-(2)-**Prednosti najotvorenijeg izlaza u veliki Svijet** uživala je zapadna/atlantska Europa, i to na prostoru od Engleske/Sjevernog mora do Portugala i Španjolske. Preko Atlantika bio je osiguran pristup svim Indijama.

10 – **Europa i istok.** Glavno europsko kopneno pročelje koje određuje položaj Europe, ali ne u globalnim razmjerima, nego samo u odnosu na dio Azije.

11 – A, B – **Za neke osobine oblika Europe** izgleda kao da je moguće dovesti ih u svezu s lokacijom: tako se Europa odlikuje sa dva važna prodora prema istoku – to su Baltičko

i Crno more koji pružaju privid važnosti lokacije u odnosu na Aziju. Međutim, oba pravca dosežu samo u Rusiju, a nikako ne i dalje u Aziju (ili čak Indiju), zbog čega ih se ne može promatrati u kontekstu lokacije Europe u odnosu na Aziju.

12 – (3) – **Za ruski prodor prema istoku** nisu bila potrebna Vrata naroda, nego je bio prikladan i nešto sjeverniji koridor na rubu Sibira. Osim navedenog, otvorenost Europe (u tome i Rusije) istoku ima jedan bitni nedostatak, naime, Sibir je, istina, bio otvoren za Rusiju, ali mogućnosti prodora prema Indiji bile su ograničene i zbog paralelnih interesa i Rusije i Velike Britanije, kao i zbog islamskih kanata u jugozapadnoj Aziji.

13-a) **Osporavanje otvorenosti istoku.** Međutim, kada je riječ o otvorenosti istoku i Orijentu (Bliski i Srednji istok), onda treba naglasiti nepovoljnost položaja Europe, koja se nalazi s ove strane osmanlijsko-islamske barijere, a koja odijeljuje Perzijski zaljev od Pravog Levanta. I upravo zbog te prečage moralo se jedriti oko Afrike, dok kopneni most na sueskoj prevlaci nije bio moguć.

14 – I. II. – **Položaj koji znači prednosti zaleđa.** Jedno od životno najvažnijih značajki položaja Europe (Europski poluotok) jest činjenica da ona predstavlja zaleđe i atlantskog i mediteranskog pročelja, što je bitni uvjet dugotrajne životnosti Europe.

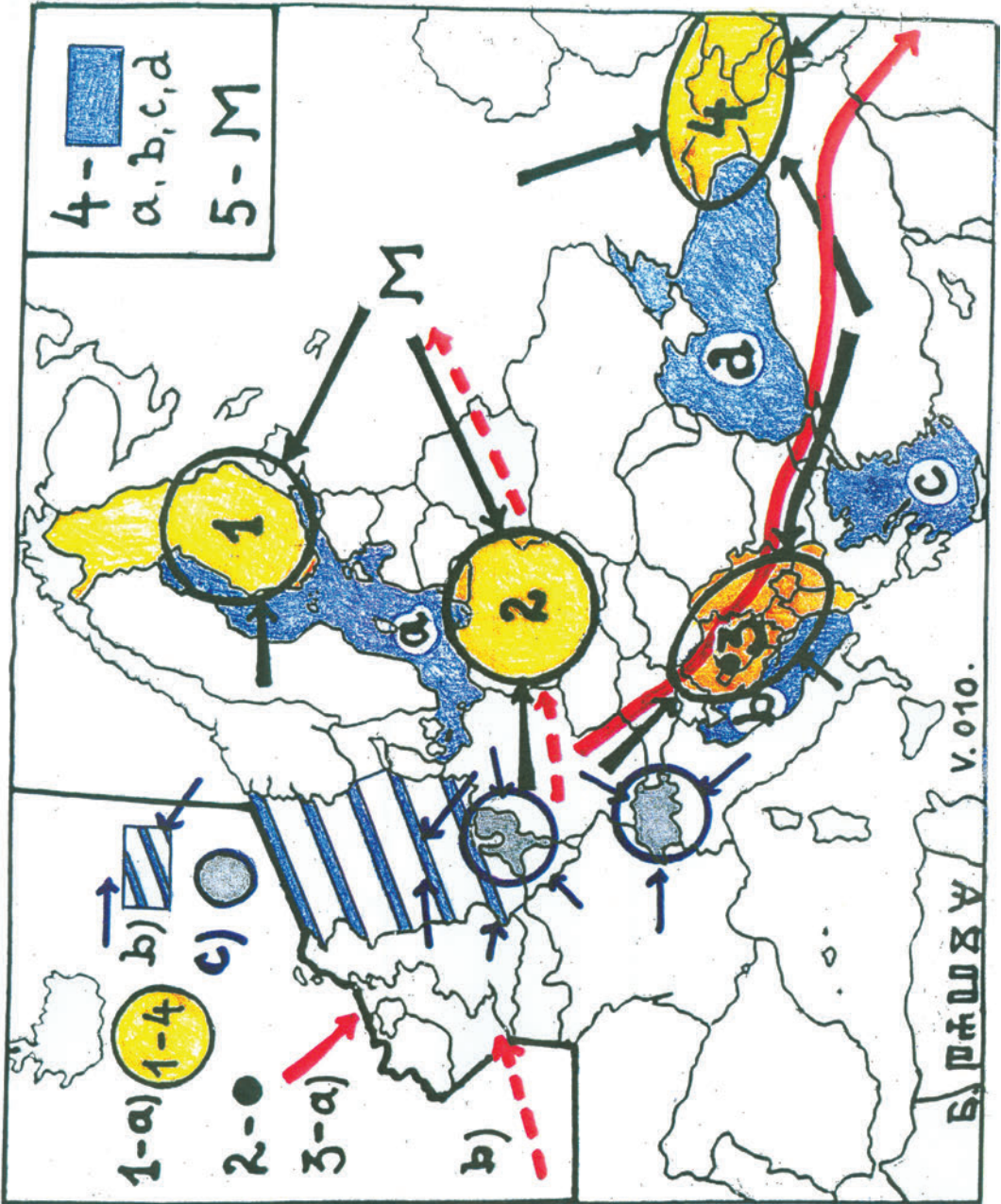
15 – k, i – **Položaj u kontekstu religijskih dodira.** Bitna je osobina položaja Europe danas religijski dodir s islamom. Međutim, dok je u Španjolskoj (do kraja 15.st) taj dodir židovstva, kršćanstva i islama imao pozitivno značenje, kasnije se odnos kršćanstva i islama pokazao samo kao suprotnost osvajalaštva i rekonkviste, što je iscrpljivalo i jednu i drugu stranu. Međutim, važnost tog dodira (sa Kazahstanom, Azerbajdžanom i Turskom) traje i danas, ali uz neke bitne razlike. Naime, dok islam Azerbajdžana i Kazahstana nema u odnosu na Europu nikakvo ofenzivno značenje, u slučaju Turske stvari stoje drugačije, jer se Europa/Eunija boje islamske imigracije, s obzirom da je jasno da ideja multikulturalizma u Europi očito nije uspjela, čega svi postaju svjesni.

16 – **Geostrateški položaj Europe.** Područje Heartlanda shvaćeno u najširem teritorijalnom i funkcionalnom obuhvatu. Za Europu je važna geostrateška činjenica, položaj dodira sa „srcem zemlje“ (h – političko srce zemlje, H – pravi azijski Heartland)

17 – **U geostrateškom smislu čitava Europa zapravo pripada Rimlandu**, što definira njezin odnos prema azijskom „srcu zemlje“. Kao i drugdje u zoni Rimlanda, i Europa je u doba hladnog rata bila poprište interesa Zapada i Istoka, koje je nadmetanje najviše došlo do izražaja u Srednjoj Europi: u njoj je Istok prodro najviše na zapad u čitavoj svojoj povijesti (DDR, Čehoslovačka). Osim Europe, Rimland u susjedstvu zahvaća i dio sjeverne Afrike i nastavlja se prema Srednjem istoku.

18 – h – **Međutim, rusko trojstvo** (europski dio Ruske Federacije, Bjelarus, Ukrajina) moguće je shvatiti već kao dio Heartlanda, istina, ne onog pravog/azijskog, nego samo u smislu političkog Heartlanda, jer to rusko trojstvo i azijski Heartland čine politički i geopolitičko jedinstvo.

19 – Konačno treba ocijeniti i **položaj Europe prema hladnom sjeveru** – on je, daka-ko, nepovoljan, ali je ta činjenica dugo godina bila bez značenja (osim kada je u pitanju otvorenost/zatvorenost Rusije), i to zato jer se u smjeru Arktika i preko Arktika jednostavno nije imalo kuda stići, s obzirom na ograničene tehničke mogućnosti. Međutim, važnost tog prostora bitno je porasla u doba hladnog rata, jer preko Arktika vode najkraći putevi između Euroazije i Angloamerike. Osim toga, danas ruski prostor Arktika izaziva sve veći interes zbog novih mogućnosti plovidbe u svezi s otapanjem leda, kao i zbog nove utrke u potrazi za energentima.

Sl. 3. Europski međuprostori na kopnu i moru

Zemljovid br. 3

EUROPSKI MEĐUPROSTORI NA KOPNU I MORU

Pitanje životne sudbine međuprostora jedno je od bitnih u razumijevanju političko-geografske/geopolitičke stvarnosti Europe, i to iz razloga jer su međuprostori uvijek problem odnosa među onima većim i snažnijima, što znači da političku/životnu sudbinu međuprostora određuju oni drugi, i to sve do trenutka kada se u međuprostoru počnu ostvarivati posebne državnosti.

U europskim okvirima, ali i na granici Europe prema Aziji, postoje četiri karakteristična međuprostora: 1) finski između Švedske i Rusije, 2 – poljski između Njemačke i Rusije, 3 – balkanski (kojemu u ovom slučaju treba pridodati i srednjoeuropsku i mediteransku Hrvatsku, izvorno između Rima i Konstantinopolisa, a zatim između Austrougarske i Turske), i 4 – i kavkaski između Rusije, Turske, i Perzije.

Po definiciji, međuprostor je granični teritorij između većih središta moći koje osvaja-laštvom/povlačenjem bitno utječu na njegovu političku i gospodarsku sudbinu. Zato je geopolitička/životna sudbina međuprostora uvijek nepovoljna, iako međuprostor može biti i pod pozitivnim utjecajem neke razvijenije civilizacije, kao onaj poljski i balkanski, na granici germanskog svijeta. Problem je međuprostora da se na povijesnim odnosima snaga ne može trajno uspostaviti/održati, u smislu postojanja države, koje se u europskim međuprostorima ostvaruju tek u 20. st., i to ne uvijek i ne svugdje. Tako kavkaski prostor, tj. predkavkazje, zapravo je još i danas u okviru krajnje zakašnjelog ruskog kolonijalnog sustava, koji je uvelike nestao 1990-ih godina (ali u predkavkazju još ne i u potpunosti), gdje i dalje traju pokušaji osnivanja muslimanske državnosti (emirat) – zato predkavkazje i danas karakterizira status nedovršene politogeneze, baš kao i u slučaju BiH, Kosova, (ili još drastičnije – Transdnjistrije, ali bez izgleda za neki povoljni regionalni rezultat). Povijesno gledano, u najnepovoljnijoj su situaciji oni međuprostori koji se nalaze na putanjama strategema jakih žarišta moći, a takav je upravo balkanski međuprostor.

1 – a) **Kopneni europski međuprostori:** 1 Švedsko-ruski (spram Finske), 2-njemačko-ruski (spram Poljske), 3-austrougarsko-turski (na Balkanu i rubovima) i 4-rusko-turski na Kavkazu. Pri svemu je važno spomenuti da germanski prodor na Istok i ruski na Zapad ostaju u okviru istog kontinenta, dok je onaj osmanlijski na sjeverozapad, a austrijski na jugoistok međukontinentalnog karaktera.

b) posve specifičnog značaja je međuprostor Sjevernog mora, s interesima Velike Britanije i Njemačke. U tom akvatoriju V. Britanija mora potiskivati Njemačku, dok Nizozemska nije u igri, jer za nju Sjeverno more ne znači mnogo u odnosu na njezine interese na dalekim i debelim morima.

c) u Europi pored navedenih postoje još dva međuprostora – to su nizozemski i švicarski, i to na tipičnim lokacijama mogućih različitih utjecaja: britanskih, njemačkih i francuskih u slučaju nizozemske i njemačkih, austrijskih i francuskih u slučaju Švicarske. Održanje malih naroda na takvim lokacijama pravi je podvig: u slučaju Švicarske on je razumljiv – životna sredina tu pruža vrlo malo (mala prehrambena baza i ostale sirovine), novi eventualni životni prostor nije impresivan, obrambene su mogućnosti velike, nema niti nekih značajnijih prometnih pravaca, izlaz na Sredozemlje zapriječava brojni i snažni talijanski etnikum – zbog svega navedenog Švicarska (u 13. st. pod dominacijom habsburških i savojskih grofova) praktički predstavlja međuprostor koji je međunarodno priznat tek 1648. god. Donekle slične osobine vrijede i za Nizozemsku, ali za potpisanog ostaje

nepoznanica kako se jedan relativno mali narod mogao održati i superiorno razviti na takvom važnom i osjetljivom geografskom/geopolitičkom položaju i u krajnje nepovoljnim prirodoslovnim uvjetima, kao što to vrijedi za širi prostor ušća Rajne, tj. na ušću jedne velike rijeke, koja otvara prostrano i gospodarski važno zaleđe, i vodenim i kopnenim putem. Objašnjenja koja su potpisanim pristupačna postoje, ali ona nisu dovoljna. Što se tiče Njemačke, ona nema snage za još jednu novu frontu (ona francuska je sasvim dovoljna), osim toga, Njemačka na Sjevernom moru raspolaže svojim lukama, V. Britanija i Francuska su više orijentirane prema debelim morima, također imaju svoje luke, čemu treba dodati neprijepornu snagu samog holandskog etnikuma („Bog je stvorio zemlju, a Holanđani su je za sebe napravili sami!“). A tom je etniku nezavisnost priznata još 1648. god., dakle, nakon dominacije Habsburgovaca iz Španjolske, koji su, uostalom, bili isuviše daleko, da bi trajno mogli biti odlučujući/vladajući/politički čimbenik. I najzad, ušće Rajne dugo je vremena jedan od hidrografske posve neuređenih prostora (melioracije se nastavljaju i danas). Osim toga, svaki osvajač nerado ulazi u prostor, koji bi tek on morao privesti svrsi, jer je logika osvajalaštva jasna: okoristiti se postojećim i dostignutim, a ne izlagati se vlastitim naporima.

Važno je, da za Rotterdam postoji i konkurencija Amsterdama, tako da tek izgradnja novog vodenog puta (Nieuwe Waterweg) u drugoj polovici 19.st. otvara nove mogućnosti. Osim toga, to je već doba kada nikakvi strani interesi ne mogu dovesti u pitanje Nizozemsku kao državu.

Međutim, to nije sve – nije samo Nizozemska međuprostor, nego se to odnosi i na područje Šelde (Belgija), za čiji su nastanak kao države 1831. očito morali djelovati neki međunarodni geopolitički čimbenici, tj. bio je potreban jedan tamponski prostor između Njemačke i Francuske.

2 – Kao **problematični međuprostor** za neke političke snage još se i danas izdvaja Bosna i Hercegovina.

3 – a) **U najtežoj je povijesnoj situaciji balkanski međuprostor**, jer je lociran i na putanji jednog međukontinentalnog interesa, koji se odnosi na Mitteleuropu i Perzijski zaljev (Bagdadska željeznica), a to je daleko šire od onih interesa usmjerenih samo prema nekom međuprostoru, kao što je to slučaj s 1, 2 i 4.

b) u relativno još novije doba glavni je germanski prodor bio usmjeren prema Rusiji (Drang nach Osten)

4 – **Europska mora kao (potpuni/dvostruki) međuprostor**, a) Baltičko more – potpuni – dvostruki međuprostor između Rusije i Švedske, b) – Jadran kao također potpuni međuprostor, s obzirom na Italiju i Austro-Ugarsku, c) – Egejsko more, isto tako potpuni međuprostor, s obzirom na Grčku i Tursku, što vrijedi i za d) – Crno more, zbog Rusije i Turske. U slučaju a), b) i c) – radi se o potpunim osvajalačkim težnjama, dakle, s obje obale, dok slučaj d) karakterizira samo jednostrana težnja (ona Osmanlijska)

5 - M – **Moskovija** kao ishodište i prema Baltiku, Mitteleuropi i Kavkazu